

La publicació del present homenatge al bon amic i col·laborador professional Josep Trenchs, un dels autors de la present obra, presenta una sèrie de termes paleogràfics i codicològics recollits en el Diccionari de la Llengua Catalana.

La sèrie d'altres repertoris especialitzats en aquestes ciències, ja publicats en diverses llengües, no ha estat a realitzar-hi en la nostra llengua, cosa que seria de forma molt més ràpida i efectiva a través de l'espai del qual disposem.

El Diccionari de l'esmentat Diccionari, com a fruit del primer treball, se pot veure que s'ha basat en el Diccionari de la Llengua Catalana, en les seves formes i en les seves paraules i frases, i també en altres repertoris específics, i també en alguns repertoris de la mateixa llengua catalana, com el Diccionari de la Llengua Catalana de Pompeu Fabra i el Diccionari de la Llengua Catalana de Josep M. Ferrer i Moll.

La sèrie que l'edició actualitzada del Diccionari de la Llengua Catalana ha estat a realitzar-hi, però no sempre s'ha de dir que s'ha basat en el Diccionari de la Llengua Catalana, en les seves formes i en les seves paraules i frases, i també en altres repertoris específics, i també en alguns repertoris de la mateixa llengua catalana, com el Diccionari de la Llengua Catalana de Pompeu Fabra i el Diccionari de la Llengua Catalana de Josep M. Ferrer i Moll.

La sèrie que l'edició actualitzada del Diccionari de la Llengua Catalana ha estat a realitzar-hi, però no sempre s'ha de dir que s'ha basat en el Diccionari de la Llengua Catalana, en les seves formes i en les seves paraules i frases, i també en altres repertoris específics, i també en alguns repertoris de la mateixa llengua catalana, com el Diccionari de la Llengua Catalana de Pompeu Fabra i el Diccionari de la Llengua Catalana de Josep M. Ferrer i Moll.

M. JOSEPA ARNALL
UNIVERSITAT DE BARCELONA

*Terminologia paleogràfica i codicològica
en el Diccionari de la Llengua Catalana*

«ESTUDIS CASTELLONENCS»
Nº 6 1994-1995, pp. 129-149

La dedicació del present homenatge al bon amic i molt recordat professor Josep Trenchs, em dóna l'oportunitat de presentar una síntesi dels termes paleogràfics i codicològics recollits en el *Diccionari de la Llengua Catalana*¹.

La utilitat d'altres repertoris especialitzats en aquestes ciències, ja publicats en diferents idiomes², m'ha animat a realitzar-ho en la nostra llengua, encara que sigui de forma molt més concisa a causa de la limitació de l'espai del qual dispo.

L'elecció de l'esmentat *Diccionari*, com a base del present treball, és pel fet que sintetitza les entrades de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, en les quals s'han fonamentat ja nombrosos vocabularis i diccionaris de ciències específiques, i també perquè assumeix en la seva redacció tant el *Diccionari General de la Llengua Catalana* de Pompeu Fabra com el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll.

És evident que l'edició actualitzada del *Diccionari* recull els mots tècnics que lentament s'han anat catalanitzant, però no sempre admet la definició apropiada, paleogràficament o codicològicament parlant. Per això, en alguns termes, he evitat la descripció donada pel *Diccionari* i em limito a citar-los com a lèxic emprat en una anàlisi de l'escriptura, tenint en compte els elements que constitueixen les lletres i els factors que les transformen. També he de dir que en altres epígrafs he obviat vocables admesos per altres llengües en tant que aquest *Diccionari* no considera el seu ús en les ciències que aquí tracto.

Per tal de facilitar la consulta dels termes seleccionats en aquesta monografia, els he ordenat segons els apartats i subapartats que constitueixen l'esquema que precedeix la relació lexicogràfica. No cal dir la dificultat que a voltes ha suposat destriar els termes i arranjar-los adequadament en l'apartat que més convé. No obstant això, i amb les naturals reserves que comporta una classificació d'aquest tipus, m'he arriscat a dur-la a terme, sempre tenint en compte que la presència d'un vocable en un apartat concret ve determinat per l'accepció més adient de totes les indicades pel *Diccionari*, exclouent les altres que no responen a la finalitat que m'he proposat. Faig constar també que, a vegades, els diversos significats d'un mot han estat aplicats en diferents apartats i per això la seva entrada afecta més d'un epígraf.

1 Barcelona, Enciclopèdia Catalana, S.A., 1982, 1ª edició, 1.679 pàgs.

2. SAN VICENTE, Àngel: *La recepción de Ciencias Documentales: Paleografía, Diplomática y Bibliología en la Real Academia Española, 1726-1739*. Zaragoza, Facultad de Filosofía y Letras, 1980, 197 pàgs.; MUZERELLE, Denis, *Vocabulaire Codicologique. Répertoire méthodique des termes français relatifs aux manuscrits*. Paris, Ed. Cemi, 1985, 265 p. + 348 il·lust.; MARTÍNEZ DE SOUSA, José: *Diccionario de Bibliología y Ciencias Afines*. Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1989, 852 pàgs.; a manera de glossari: *Vocabulario codicológico* dins del *Manual de Codicología* d'ELISA RUIZ. Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1988, pp. 373-394; *Diccionari de les Arts Gràfiques* dins de *Com es fa un llibre* de MIQUEL JOSEPH i MAYOL. Barcelona, 1979, pp. 171-326.

Sense estendre'm més, per no depassar els límits assenyalats, sigui, doncs, el present recull una mostra de cordial adhesió a aquest merescut homenatge.

SINOPSI

1. Personal relacionat amb l'ofici de l'escriptura
2. Oficines escripturàries i documentals
3. Tècniques, accions i efectes relacionats amb l'escriptura
 - 3.1. Errors escripturaris
 - 3.2. Redacció del document
4. Materials escripturaris
 - 4.1. Suports de l'escriptura
 - 4.1.1. Suports diversos
 - 4.1.2. El pergamí
 - 4.1.3. El paper
 - 4.1.3.1. Tipus de paper
 - 4.1.3.2. Empremta de la trama del paper
 - 4.2. Estris, tintes i pintures
 - 4.3. Mobiliari
5. Organització material del llibre
 - 5.1. Forma i elements
 - 5.2. Modalitats i/o tipologies
 - 5.3. Distribució de la pàgina
 - 5.3.1. Ornamentació de la pàgina
 - 5.4. Notes i comentaris
 - 5.5. Relligadura
6. L'escriptura
 - 6.1. Generalitats
 - 6.2. Elements de les lletres i factors que les transformen
 - 6.2.1. Lèxic emprat per a l'anàlisi paleogràfica de les lletres i de llurs elements
 - 6.2.3. Lèxic emprat per a la descripció dels traços
 - 6.3. Tipus i formes d'escriptura
 - 6.4. Signes ortogràfics
 - 6.5. Signes convencionals
 - 6.6. Signes personals
 - 6.7. Signes musicals
 - 6.8. Xifres romanes i aràbigues

1. PERSONAL RELACIONAT AMB L'OFICI DE L'ESCRITURA

ABREUJADOR: Que abreuja.

ABREVIADOR: Oficial de la cancelleria pontifícia que redactava les minuts de butlles i breus.

ACTUARI: Escrivent de l'època romana que redactava les actes privades.

AMANUENSE: Escrivent, persona que escriu a mà i al dictat o copiant.

ANOTADOR: Persona que anota.

ANTÍGRAF: A l'edat mitjana, canceller, escrivà o notari.

ARXIVER: Persona que té un arxiu a càrrec seu.

ARXIVISTA: Arxiver.

- BIBLIOTECARI:** Persona que té a càrrec seu la formació, la conservació, la catalogació i el funcionament d'una biblioteca.
- CAL·LÍGRAF:** Persona que escriu amb una lletra dissenyada artificiosament.
- CANCELLER:** 1. Funcionari que tenia cura de l'administració d'una escrivania, d'una corporació, i a les ordres del qual hi havia els notaris i els escrivans. 2. Funcionari de la cúria diocesana encarregat de la cancelleria.
- CODICÒLEG:** Persona que es dedica a la codicologia.
- COPISTA:** Persona que es dedica a copiar escrits, documents, etc.
- CORRECTOR:** Persona que es dedica professionalment a la correcció.
- CREDENCER:** Escrivà encarregat de portar el llibre de credença d'una confraria, de l'administració d'una imposició, d'una taula de canvi, etc.
- CRIPTOGRAF:** Persona que practica la criptografia.
- CURSOR:** Escrivà o altre oficial de diligències de determinats tribunals de justícia i de determinades autoritats eclesiàstiques.
- ESCRINIARI:** 1. Escrivà dels documents papals que tenia cura de l'arxiu pontifici. 2. Encarregat dels arxius de la cancelleria imperial durant el Baix Imperi romà.
- ESCRIVÀ:** El qui tenia al seu càrrec la redacció i l'autenticació d'actes i contractes posats en pública forma i de les actuacions judicials, governatives i administratives.
- ESCRIVENT:** El qui té per ofici escriure per compte d'altri.
- IL·LUMINADOR:** Persona que il·lumina llibres, etc.
- LAPIDARI:** Artífex que grava inscripcions en el marbre o en la pedra.
- MINIATURISTA:** Pintor de miniatures.
- MINUTANT:** Encarregat de redactar les minuts i altres documents en la cúria romana i, actualment, en la vaticana.
- NOTARI:** Funcionari que té a càrrec seu la redacció i l'autorització en forma pública dels actes, els contractes i tota mena d'instruments, donant fe de llur contingut.
- PALEÒGRAF:** Versat en paleografia.
- PROTONOTARI:** Oficial de diverses cancelleries reials medievals, encarregat del registre dels documents oficials i sovint de la custòdia dels segells.
- PROTONOTARI APOSTÒLIC:** Notari papal.
- ROGATARI:** El qui redacta un document i l'autentica a petició d'un altre.
- RUBRICADOR:** Amanuense que escrivia les rúbriques o títols en els manuscrits.
- SECRETARI:** 1. Persona que està al servei d'algú per redactar-li la correspondència, transcriure per ella cartes, memòries, etc. 2. Persona encarregada d'estendre les actes, donar fe dels acords, redactar les memòries, custodiar els documents, escriure la correspondència, d'una corporació, oficina, etc.
- TABEL·LIÓ:** 1. A l'antiga Roma, escrivà públic, expert en matèries jurídiques, amb funcions oficials. 2. Notari.
- TABULARI:** A l'antiga Roma, secretari de la cúria que intervenia en la redacció de documents públics i en llur arxiu.
- TIPÒGRAF:** 1. Componedor. 2. Impressor.
- VICE-CANCELLER:** Oficial de la cancelleria reial catalano-aragonesa que substituïa el canceller en cas d'absència d'aquest i l'ajudava quan era present.

2. OFICINES ESCRIPTURÀRIES I DOCUMENTALS

- ABREVIADORIA:** Oficina d'un abreviador.
- ARXIU:** Conjunt de la documentació produïda i rebuda per un organisme públic, una institució religiosa o laica, una empresa industrial o comercial, una família o un individu, com a resultat de llur activitat, conservada en previsió d'una utilització jurídica o històrica.
- BIBLIOTECA:** Lloc que conté una col·lecció de llibres.

- CANCELLERIA: Oficina dirigida per un canceller, encarregada d'expedir o de copiar documents reials o de dignataris nobles o eclesiàstics.
- CANCELLERIA APOSTÒLICA: Oficina o dicasteri de la cúria romana encarregada de l'expedició de les lletres apostòliques i les butlles.
- ESCRIPTORI: Sala destinada a la transcripció de còdexs i redacció d'escriptures en els monestirs, col·legiates i catedrals de l'edat mitjana.
- ESCRIVANIA: Oficina o despatx del notari o escrivà públic i dependències on es guardaven els llibres o protocols notariais.
- NOTARIA: Oficina o despatx on un notari exerceix la seva missió i atén el servei del públic.
- TABULARI: 1. A l'antiga Roma arxiu o escrivania on eren guardats els documents públics. 2. A les cases romanes, sala que separava el peristil de l'atri on hom solia guardar els arxius familiars.

3. TÈCNIQUES, ACCIONS I EFECTES RELACIONATS AMB L'ESCRITURA

- ABRASIÓ: Raspadura feta per tal de cancel·lar una escriptura a fi de tornar a escriure-hi al damunt (en resulta un palimpsest).
- ABREUJAMENT: Acció d'abreujar o d'abreujar-se.
- ABREUJAR: Fer més breu, més curta (una cosa) en la seva durada o en la seva extensió. (Abreujar un mot).
- ABREVIACIÓ: Acció d'abreujar, abreujament. Supressió de lletres en un mot per a abreujar-lo, de mots en una frase per a abreujar-la.
- ABREVIATURA: Representació d'un mot per alguna o algunes de les seves lletres.
- ACARAR: Comparar dos o més documents, còdexs o còpies manuscrites per tal d'establir la forma original d'un text.
- ACCENTUAR: Escriure un accent gràfic (sobre una lletra).
- ADULTERACIÓ: Transformació més o menys conscient d'un text en una còpia intermèdia de la tradició manuscrita.
- ALINEACIÓ: Acció d'alinejar. Línia segons la qual cal fer un alineament.
- ALINEAR: Situar en una línia determinada.
- ANOTAR: Posar o escriure notes.
- APOCOPAR: Eскурçar per apòcope.
- APÒCOPE: Supressió d'una part del final d'un mot.
- APOSTROFAR: Substituir una lletra per un apòstrof.
- ARXIVAR: 1. Posar i guardar documents en un arxiu. 2. Destinar un document a ésser dipositat en un arxiu pel fet de no tenir utilització actual ni interès jurídic, o d'haver caducat el que tenia i considerar necessària la seva conservació.
- BARRAR: Ratllar, fer passar una ratlla o barra o unes quantes sobre un escrit per tal d'inutilitzar-lo.
- BURINAR: Gravar amb el burí.
- CAL·LIGRAFIA: Art d'escriure les lletres d'un alfabet de manera artificiosa, segons un model, amb una intenció estètica. Escriitura feta segons aquest art.
- CAL·LIGRAFIAR: Escriure amb una lletra artificiosa, amb intenció estètica.
- CANCEL·LAR: Anul·lar, invalidar, una inscripció en registre, un instrument públic, etc.
- CANCEL·LACIÓ: Acció de cancel·lar.
- CAPLLETRAR: Traçar, decorar, les caplletres d'un llibre.
- COL·LACIÓ: Comparació sistemàtica de les lliçons variants de còdexs varis que contenen un mateix text antic, clàssic o medieval.
- COMAR: Posar les comes (en un escrit).
- COMPULSAR: Comparar dos documents o dues lletres per tal de retrobar el text més antic i més segur que ha estat la base de les còpies o els exemplars pervinguts.
- CONTRASIGNAR: Signar (un document) en addició a la signatura d'un altre per tal de testimoniejar-ne l'autenticitat.

- COPIAR: Reproduir el text d'un escrit.
- CORRECCIÓ: Acció de corregir un escrit, substituint-ne les lletres o els mots en què hi ha un error per unes altres lletres o mots.
- CRIPTOGRAFIA: Art d'escriure en caràcters secrets, d'una manera xifrada o convencional, incomprendible per al qui no en posseeix la xifra o la clau.
- CRIPTOGRAMA: Text o mot escrit en caràcters secrets, en llenguatge xifrat.
- DELIR: Esborrar.
- DESALINEAR: Desfer l'alineament d'allò que és alineat.
- DESINTERLINEAR: Treure les interlínies d'una composició o de la distribució.
- DICTAR: Dir o llegir (alguna cosa) davant algú perquè aquest la vagi escrivint.
- ENCAPÇALAR: Posar un títol, un adornament, una nota preliminar, etc. al cap o al començament d'un imprès.
- ENREGISTRAR: Inscriure en un registre. Registrar.
- ESBORRAMENT: Esmena feta en un escrit.
- ESBORRAR: Fer desaparèixer una cosa escrita, dibuixada, impresa, etc. fregant-la amb una goma d'esborrar, un drap, un raspador, etc. També passar una ratlla o ratlles per damunt d'un o més mots escrits, per indicar així llur supressió o per fer-los il·legibles.
- ESCRIURE: Representar mots per mitjà de lletres traçades sobre un paper, pergamí, etc. amb una ploma, un llapis, etc.
- ESCRIURE EN CLAU: Transformar en grups de signes, de lletres o de xifres un text escrit en llenguatge clar, seguint les equivalències d'una clau.
- ESMENA: En un escrit, rectificació perceptible d'errors materials, la qual ha d'ésser salvada al final.
- ESMENAR: Millorar alguna cosa llevant-ne les imperfeccions, els defectes, els errors, corregir.
- ESTAMPILLAR: Marcar amb una estampilla.
- ESTEGANOGRAFIA: Criptografia.
- ESTENOGRAFIA: Taquigrafia.
- ESTENOGRAFIAR: Escriure en caràcters estenogràfics.
- ESTILOGRAFIA: Manera d'escriure traçant línies per mitjà d'un estil o un instrument anàleg.
- FOLIAR: Numerar els folis d'un manuscrit.
- GLÍPTICA: Art de gravar les pedres fines.
- GRAVAR: Traçar en una matèria dura, per mitjà del burí, del cisell, etc. una figura o una inscripció.
- IL·LUMINAR: Donar color a les figures i lletres d'una estampa, un llibre, etc.
- IL·LUSTRAR: Posar il·lustracions.
- INSCRIURE: Gravar sobre pedra, bronze, etc., paraules, caràcters, especialment per conservar el record d'algú o d'alguna cosa.
- INTERLINEAR: Posar interlínies entre les ratlles de text per tal de donar-los la separació adequada.
- INTERPOLAR: Inserir en un text d'altri paraules, frases, etc. que no eren del text original.
- ISOGRAFIA: Imitació exacta de l'escriptura.
- LLIGAR: En escriure un mot, unir les unes amb les altres les lletres que el constitueixen.
- MINIAR: Pintar miniatures.
- MINIATURAR: Miniar.
- MINUTAR: Fer una minuta.
- NOTES TIRONIANES: Nom donat al conjunt de signes taquigràfics que constitueixen el primer sistema coherent d'abreviació, ideat, segons la tradició, per Marc Tul·li Tiró.
- ORTOGRAFIA: Recta escriptura dels mots d'una llengua.
- ORTOGRAFIAR: Escriure segons les regles de l'ortografia.
- PAGINAR: Numerar les pàgines, una per una, d'un llibre, d'un imprès, etc.
- PASSAR RATLLA: Fer una ratlla.
- POLIGRAFIA: Art d'escriure en escriptures secretes i de desxifrar-les.
- PUNTEJAR: Marcar punts en una superfície.
- PUNTUAR: Posar, en un escrit, els punts, les comes i tots altres signes ortogràfics que marquen pauses més o menys importants o l'entonació d'una frase.

- PUNTURA: Punteig que hom feia als marges externs dels folis amb una rodeta de punxes, convenientment espaiades, que indicaven la distància de les línies d'escriptura a traçar després amb el punxó.
- RECENSIÓ: 1. Revisió d'un text, feta per l'autor o per un altre, en el qual hom introdueix variants o correccions intencionades. 2. Descripció i valoració acurada dels còdexs que contenen un text determinat i que hom intenta d'establir críticament.
- REGEST: Resum, més o menys breu, anteposat a la transcripció d'un document.
- REGISTRAR: Copiar literalment —o en extracte, segons els casos—, en els llibres del registre oficial, determinades disposicions de l'autoritat administrativa o judicial o determinats actes i contractes de particulars.
- REGLAR: Traçar ratlles amb un regle o amb un altre instrument similar.
- RESCRIURE: Escriure de nou.
- RUBRICAR: 1. Escriure en vermell els títols o les rúbriques de les obres manuscrites o impreses. 2. Posar la seva rúbrica en la signatura d'un document o escrit.
- SIGNAR: Posar algú la seva signatura o firma.
- SINCOPAR: Fer una síncope.
- SÍNCOPE: Eliminació d'elements fonològics a l'interior d'un mot.
- SOBRESCRIURE: Escriure quelcom sobre una cosa.
- SOTASCRIURE: Escriure a sota, subscriure.
- SUBRATLLAR: Traçar una ratlla sota un text o una part d'aquest.
- SUBSCRIURE: 1. Escriure a sota, sotasciure. 2. Signar o firmar un escrit, posar-hi el propi nom.
- TAQUIGRAFIA: Art d'escriure tant de pressa com es parla valent-se de signes especials i abreviatures, anomenada també *estenografia*.
- TAQUIGRAFIAR: Escriure amb signes taquigràfics.
- TITLLAR: Posar titlla sobre una lletra.
- TRAÇAR: Senyalar, sobre una superfície, una línia.
- TRANSCRIPCIÓ: Transposició o còpia del text d'un manuscrit amb vista al seu estudi o a la seva edició.
- TRANSCRIURE: Escriure una còpia d'un text.
- TRANSLITERAR: Escriure els mots d'una llengua determinada amb els signes d'un alfabet diferent.
- TRASLLADAR: 1. Treure una còpia d'un escrit. 2. Treure una còpia autèntica d'un document.
- XIFRAR: Escriure emprant una escriptura secreta o xifra.

3.1 ERRORS ESCRIPTURARIS

- AGITOGRAFIA: Velocitat extrema en l'escriptura, amb omissió patològica i inconscient de paraules o de síl·labes.
- CACOGRAFIA: Manera d'escriure incorrecta.
- DIPLOGRAFIA: Repetició, per error, d'una frase, una paraula, o una síl·laba que comença o acaba igual que l'anterior.
- DITTOGRAFIA: Error, freqüent en els manuscrits antics, consistent a repetir un mot o un grup de mots.
- ERRATA: Errada comesa en la impressió o còpia d'un escrit.
- FALTA CARACTERÍSTICA: Error textual típic d'un grup o una família de manuscrits.
- HAPLOGRAFIA: Fet que es dona en la transcripció de texts i que consisteix en el salt d'una a l'altra lletra, síl·laba o paraula que es repeteix a poca distància, i en l'omissió de les intermèdies.
- INTERPOLACIÓ: Alteració d'un text. Paraula interpolada en el text.
- LAPSUS "CALAMI": Error que hom comet escrivint.
- PARAGRAFIA: Trastorn de l'escriptura caracteritzat per la confusió d'uns mots amb uns altres.

3.2 REDACCIÓ DEL DOCUMENT

- APRÍSIA: Nota presa per un escrivà o un notari per a redactar després la carta o l'instrument original.
- AUTÈNTIC: Còpia autèntica d'un document original.

- CÈDULA:** Esborrany que prenen els notaris de l'antiga Roma per preparar la redacció de l'instrument.
- CÒPIA:** Transcripció d'un escrit original que hom reproduceix íntegrament o en extracte.
- DIPLOMA:** Document solemne emanat d'una cancelleria imperial o reial o d'una d'eclesiàstica.
- DOCUMENT:** Escriptura que expressa declaracions de voluntat positives o negatives, o bé fets i drets.
- ESBORRANY:** Escrit de primera intenció, esbós, destinat a ésser copiat després de fer-hi totes les esmenes, addicions i supressions que calguin.
- ESCRITURA:** Document en el qual hom fa constar un acte o negoci jurídic.
- ESCRITURA NOTARIAL:** Document posat en pública forma per un notari i que dóna fe del seu contingut; instrument.
- INSTRUMENT:** Escriptura o document amb el qual és justificada o provada alguna cosa.
- MINUTA:** Escrit original sobre el qual hom fa una còpia.
- NOTA:** Del segle XIII al XVIII, assentament, més o menys abreujat, dels actes i contractes autoritzats pels notaris, que aquests inserien o enregistraven en els llibres notariais.
- NOTÍCIA DORSAL:** Del segle XI al XII, indicació que hom posava al dors d'un pergami prenent nota de les dades necessàries per a redactar una escriptura.
- NÒTULA:** Minuta breu per a preparar un document.
- ORIGINAL:** 1. Escriptura pública que hom treu immediatament del protocol del notari, o sigui la primera còpia literal. 2. Escrit primitiu que serveix de base a les còpies.
- QUIRÒGRAF:** Document medieval en el qual hi ha escrit dues o més vegades un mateix text per obtenir-ne duplicats.
- REGISTRE:** Compilació manuscrita de documents originals o còpies en el moment de llur expedició.
- TESTIMONI NOTARIAL:** Transcripció literal d'un document, de l'exactitud de la qual respon el notari sota la seva fe pública.
- TRASLLAT:** 1. Còpia d'un original. 2. Còpia autenticada per notari.
- TRASLLAT SIMPLE:** Còpia no notarial d'un document.

4. MATERIALS ESCRITURARIS

4.1. SUPORTS DE L'ESCRITURA

4.1.1. Suports diversos

- LÀPIDA:** Llosa de marbre o de pedra que conté incisa una inscripció.
- PAPIR:** Fulla artificialment composta amb tires tretes del tronc de la planta de papir, enganxades i contraplacades, que empraven els antics per a escriure-hi.
- PISSARRA:** Placa de pissarra preparada per escriure-hi, dibuixar-hi, amb una barreta de pissarra o guix.
- V. també: 5.1 CODICIL; TABEL·LA; TAULA RASA; TAULETA DE CERA i 6.1 GRAFIT; INSCRIPCIO; PETROGLIF.

4.1.2. El Pergamí

- PALIMPSEST:** 1. Text escrit al damunt d'un altre després d'esborrar-lo. 2. Còdex o document de pergami escrit.
- PERGAMÍ:** Pell prima d'ovella, cabra o ase preparada que permet d'escriure-hi i pot ésser impresa o emprada en enquadernació.
- VITEL·LA:** Pell de vedell nonat adobada com el pergami, però més fina i llisa, que serveix per a escriure-hi o pintar-hi.

4.1.3. El Paper

PAPER: Substància feta amb fibres vegetals adherides les unes a les altres i que pren la forma de làmines molt primes.

4.1.3.1. Tipus de paper

PAPER ASSECANT: Paper no encolat i gruixut que hom empra per a assecar la tinta d'un escrit.

PAPER DE DRAPS: Paper de fil.

PAPER D'ESCRIURE: Paper fabricat especialment per a escriure-hi, ratllat o blanc.

PAPER DE FIL: Paper fet amb draps, principalment de lli, emprat en edicions de luxe.

PAPER JAPÓ: Paper blanc o groguenc, sedós i setinat, que hom fabrica amb la part interior de l'escorça d'alguns arbres i que és emprat en edicions de luxe.

PAPER JASPI: Paper decorat amb dibuixos a manera d'aigües de diferents colors i que serveix per a fer guardes de llibres.

PAPER PERGAMÍ: Paper d'aspecte semblant al pergamí que hom empra en edicions de luxe.

També és anomenat *pergamí vegetal*.

PAPER SEGELLAT, V.: PAPER TIMBRAT.

PAPER TIMBRAT: Paper consistent en un full de paper on hi ha imprès un timbre de l'estat, i s'ús obligatori per a la redacció de certs documents.

PAPER VERJURAT: Paper de fil que té una filigrana de ratlles molt primes i acostades tallades perpendicularment per d'altres molt més separades.

PAPER VITEL·LA: Paper llis i sense gra, de primera qualitat, fet gairebé exclusivament amb pasta de drap, d'aspecte semblant a la vitel·la i que serveix per als mateixos usos.

PAPER DE XINA: Paper molt prim i resistent, que hom fabricava amb la part interior de l'escorça de la canya de bambú i que avui és imitat amb pastes de cel·lulosa. Hom l'empra per a edicions de luxe.

4.1.3.2. Emprempta de la trama del paper

CONTRAMARCA: Segona marca que hom posava en un paper.

CORONDELL: Cadascuna de les línies espaiades i transparents que, perpendicularment, de dalt a baix, hi ha en els fulls de paper verjurat.

FILIGRANA: Senyal o marca transparent, únicament perceptible a contraclaror, fet en el paper en el moment de la fabricació.

MARCA: Marca que els editors, els tipògrafs i els llibreters posen en llurs llibres per garantir-ne l'autenticitat i protegir-ne la propietat.

VERJURA: Cadascuna de les ratlles que formen la filigrana d'un paper verjurat.

4.2. ESTRIS, TINTES I PINTURES

AIGUADA: Color dissolt en aigua sola amb determinats ingredients, com goma, mel, etc.

AQUAREL·LA: Tipus de pintura de colors transparents aconseguits per la dissolució dels pigments en aigua i goma aràbiga.

ASSECANT: Paper assecant.

ATIFELLS: Estris, eines, utensilis.

BEC DE PLOMA: Extrem de la ploma d'escriure que escampa la tinta damunt el paper.

BURÍ: Eina semblant al cisell emprada per a gravar metall, pedra.

CÀLAM: Ploma de canya utilitzada en l'antiguitat.

CARBONET: Branquilló de romaní, d'avellaner, etc. carbonitzat, que forma una mena de llapis per a dibuixar al carbó.

- CISELL: Eina consistent en una barra d'acer acabada per un extrem en un tall, i per l'altre en un cap, que hom percudeix per tal de tallar o de desbastar una peça de metall, un bloc de pedra, etc.
- COMPÀS: Instrument per a traçar arcs de circumferència i per a prendre distàncies que consisteix essencialment en dues branques o cames unides per un cap.
- ESBORRATINTA: Substància sòlida o líquida que serveix per a descolorir la tinta.
- ESCARPRA: Instrument de tall emprat per a treballar la pedra o el ferro a cops de martell.
- ESTIL: Instrument per a escriure damunt matèries toves, com és ara cera, argila, plom, etc.
- GOMA D'ESBORRAR: Substància feta a base de cautxú i emprada per a esborrar.
- GRAFIT: Mineral de color negre que cristal·litza en el sistema hexagonal, emprat per a fabricar les mines dels llapis.
- LLAPIS: Estri per a dibuixar i escriure.
- MINA: Barra de grafit emprada en la confecció de llapis.
- PETJAPAPERS: Objecte pesant que hom posa damunt els papers per tal que no caiguin o el vent no els mogui.
- PINZELL: Estri format per un feix de pèls o fibres fixat a l'extrem d'un mànec mitjançant una virolla metàl·lica.
- PLOMA: 1. Ploma d'ocell, que, oportunament tallada o trempada, hom sucava amb tinta i que fou utilitzada com a instrument d'escriptura. 2. Instrument d'escriptura constituït per un mànec a la punta del qual hi ha fixada una làmina metàl·lica anomenada tremp o plomí, que hom suca amb tinta.
- PLOMADA: Tinta que agafa una ploma en sucarla.
- PLUMBAGINA: Grafit.
- PORPRA: Matèria colorant vermella que antigament hom extreia de la conquilla del múrex.
- PUNXÓ: Instrument emprat per a fer forats a la pell, al cuir, etc.
- PURPURINA: Pols finíssims de bronze usats com a pintura.
- RASPADOR: Instrument constituït per una petita fulla d'acer afilada disposada a l'extrem d'un mànec, emprat especialment per a esborrar coses escrites o dibuixades.
- REGLE: Instrument llarg i dret, de secció rectangular i generalment de poc gruix, emprat per a traçar línies rectes amb un llapis, un tiralínies, etc.
- TALLAPLOMES: Trempaplomes.
- TINTA: Preparació més o menys fluida, de diferents colors, que és emprada per a escriure, per a dibuixar o per a imprimir.
- TINTER: Vas petit on hom posa la tinta per a escriure.
- TIRALÍNIES: Instrument de dibuix que serveix per a traçar línies amb tinta.
- TREMPAPLOMES: Coltellet, petit ganivet de butxaca, com el que hom emprava per a tallar les plomes d'escriure d'origen animal.

4.3. MOBILIARI

- ARMARI: Moble alt amb portes i, a dins, prestatges, destinat a guardar llibres.
- ARQUIBANC: Banc amb respall o sense i amb dos o més caixons, les tapes dels quals serveixen de seient.
- ARQUILLA: Arca de sobretaula amb divisions i calaixos per a guardar escriptures.
- ARQUIMESA: Moble format per la combinació d'una arquilla i una taula, que li serveix de suport.
- ARXIVADOR: Moble, capsa, calaix, carpeta, etc. destinats a guardar les peces d'un arxiu.
- BANC: Seient estret i llarg, generalment de fusta, amb respall o sense.
- BIBLIOTECA: Moble per a guardar llibres, llibreria.
- BURÓ: Escriptori, tauleta d'escriure amb diversos compartiments i calaixos.
- CADIRA: Seient individual amb respall.
- CARPETA: Parell de cobertes unides per un costat que constitueixen un receptacle que hom usa per a guardar papers, documents, etc.
- COMPACTE, COMPACTUS: Sistema d'armaris mòbils de biblioteca o d'arxiu que rutllen sobre rails i resten tancats, però permeten la segregació per tal de poder agafar els llibres.

ESCRIVANIA: Objecte d'escriptori que consisteix en un suport on van el tinter, les plomes i altres estris d'escriure.

LLIBRERIA: Armari o moble destinat a guardar-hi llibres.

PUPITRE: Moble de fusta, amb la tapa formant un pla inclinat, que hom posa damunt la taula i sobre la qual hom posa el paper per escriure més còmodament.

TAULA: 1. Moble que consisteix en una peça llisa i plana sostinguda horitzontalment per tres o més potes o petges, que serveix per a escriure, etc. 2. Escriptori.

5. ORGANITZACIÓ MATERIAL DEL LLIBRE

5.1. FORMA I ELEMENTS

ANVERS: En un llibre, fulls que són a la dreta del lector i que porten la numeració senar.

APARAT CRÍTIC: Conjunt de dades de caràcter històric, arxivístic, diplomàtic, filològic, bibliogràfic, etc. destinades a fonementar científicament.

APÈNDIX: Part que és afegida al final d'una obra, que conté notes, documents i tot el que aclareix, explica o il·lustra el text.

BIFOLIAT: Que té dues fulles.

CAPÍTOL: Cadascuna de les parts principals en què hom divideix un escrit (llibre, tractat, codi, escriptura, etc.)

CARA: Cadascun dels costats d'una cosa.

CÒDEX: Nom del llibre antic i medieval, diferent del rotlle de paper o de pergamí.

CODICIL: A l'antiga Roma, tauleta per a escriure.

COLOFÓ: Inscripció o anotació posada al final d'un llibre per indicar el nom de l'impressor, el lloc i la data de la impressió i altres circumstàncies referents a l'obra.

CONTRAPORTADA: Pàgina posterior a la portada.

DÍPTIC: Tauleta doble unida per frontisses i plegable.

EPÍLEG: Escrit que figura al final d'un llibre en què hom dóna compte de la seva recapitulació o de la conclusió que se'n treu.

EX-LIBRIS: Vinyeta que serveix per a identificar el nom del propietari de la biblioteca a què pertany un llibre determinat.

EXPLÍCIT: Mot posat al final d'una obra, en els llibres antics, i seguit normalment de la repetició del títol.

FOLI: Full d'un llibre o d'un manuscrit que hom numera només per l'anvers.

FORMAT: Dimensió, mida, d'un llibre que deriva de les mides del full del paper sencer o plegat de què es componen els quaderns.

FULL: Tros de paper rectangular, especialment l'obtingut o com l'obtingut d'una vegada en el motlle en la fabricació a mà.

ÍNDEX: Llista o taula ordenada del contingut d'un llibre, dels seus capítols, de les il·lustracions, les matèries i els noms propis (índex onomàstic) que hi figuren, etc.

INFOLIO: Llibre o manuscrit en què els fulls són plegats en dos, de manera que cadascun d'ells presenta quatre cares.

LLIBRE: Conjunt de fulls escrits o impresos posats en l'ordre en què han d'esser llegits.

PÀGINA: Cadascuna de les dues cares d'un full d'un llibre, d'un quadern.

PÀGINA DE RESPECTE: Cadascuna de les pàgines en blanc, al principi o al final d'un llibre.

PLANA: 1. Cadascuna de les dues cares d'un full de paper. 2. Pàgina.

PLEC: 1. Full de paper plegat pel mig, en el sentit de la seva dimensió més gran. 2. Conjunt de pàgines d'un llibre, impreses en un mateix full de paper, especialment quan ja són plegades.

PORTADA: Una de les primeres pàgines d'un llibre en la qual figura el títol, el nom i els cognoms de l'autor i el lloc on ha estat editat.

- PORTADELLA: Full que precedeix la portada d'un llibre i on sol haver-hi només el títol de l'obra.
- QUADERN: Conjunt de fulls de paper, impresos o en blanc, plegats i encaixats, generalment cosits, que formen com un llibre prim.
- QUÈRN: Quadern.
- QUINA: Quadern de cinc fulls.
- QUINTERN: Plec de cinc fulls.
- RECLAM: V.: 5.3 RECLAM.
- RECTO: El dret d'un foli, pàgina, etc. per oposició al verso.
- REVERS: Cara inferior d'una fulla.
- ROTLLE: 1. Forma que prenien els llibres antics, en què el text era escrit sobre tires de papir o de pergami que hom enrotllava i desenrotllava per un o dos costats al voltant d'un o dos cilindres de fusta o d'os. 2. Forma que presenten certs documents medievals (cartularis, documents judicials, etc) i altres escrits anàlegs a l'antic rotlle.
- ROTLLO: Rotlle.
- RÒTOL: Rotlle.
- RÚBRICA: V.: 5.3.1 RÚBRICA.
- SIGNATURA: V.: 5.3 SIGNATURA.
- SUBTÍTOL: Títol secundari que hom afegeix a un de principal, normalment a sota.
- TABEL·LA: 1. Entre els romans, tauleta per a escriure-hi. 2. Tauleta en què els jutges i el poble escriuen llur vot.
- TAULA RASA: Entre els antics, la tauleta de cera en la qual hom havia esborrat un escrit tot aplanant novament la cera amb l'estil.
- TAULETA DE CERA: Suport de fusta o de vori rebaixat del centre i omplert de cera fosa, que servia per a escriure-hi amb un estilet o punxó de metall, de vori o de fusta.
- TEXT: 1. Conjunt de paraules d'un autor, d'una llei, d'una acta, etc. que constitueix la part original d'una obra, en contraposició a les notes, als comentaris, a la versió, etc, que hi ha adjunts en el llibre. 2. Conjunt de les paraules d'un llibre en contraposició a les portades, a les figures, als índexs, etc. 3. Text restablert per la crítica textual.
- TÍTOL: 1. Designació d'una obra escrita, impresa, etc, que serveix normalment per a indicar-ne l'assumpte o contingut i que, si es tracta d'un llibre, va posada al començament, a la portada o coberta, al llom o al tegell d'aquest. 2. Encapçalament d'un capítol o divisió qualsevol, en què es designa el seu contingut.
- TOM: Cadascuna de les parts en què és dividida una obra impresa o manuscrita de molta extensió.
- VERSO: La cara del darrera d'un foli, d'una pàgina, per oposició al *recto*.
- VOLUM: 1. Conjunt de tires de papir o de pergami enrotllades per a escriure-hi un text continu en columnes que se succeixen seguint el sentit de la llargada. 2. Reunió de fulls manuscrits o impresos enquadernats junts, sia una obra sola, sia part d'una obra o diferents obres.

5.2. MODALITATS I/O TIPOLOGIES

- ANEPIGRÀFIC: Llibre o escrit sense títol.
- ANEPISTÒGRAF: Llibre que té els fulls escrits o impresos d'una sola cara.
- ANÒNIM: Que no té nom d'autor.
- ANTÍGRAF: Manuscrit, còpia manuscrita.
- APÒCRIF: No autèntic.
- APÒGRAF: Còpia d'un autògraf.
- ARQUETIP, ARQUETIPUS: Còdex, conservat o no, que ha servit de model a una família de manuscrits d'un text antic.
- AUTÈNTIC: Còpia autèntica d'un original.
- AUTÒGRAF: Escrit de la mateixa mà.

- EDICIÓ FACSIMIL:** Edició d'un text en reproducció fotogràfica i conservant generalment les mides de l'original.
- EDICIÓ PALEOGRÀFICA:** Edició que intenta de reproduir l'aspecte d'un text conservat només en l'original o en una còpia única antiga.
- EXEMPLAR:** 1. Cadascun dels impresos trets d'un mateix original. 2. Cada llibre d'una mateixa edició.
- FACSIMIL:** Reproducció fidel d'un escrit.
- HETERÒGRAF:** Escrit materialment per una persona distinta de l'actor o de l'autor.
- INCUNABLE:** Que data dels primers temps de la impremta, fins al 1500, inclusivament.
- MANUSCRIT:** Llibre escrit a mà.
- OPISTÒGRAF:** 1. Escrit en ambdues cares d'un full. 2. Manuscrit amb lletra a l'anvers i al revers.
- ORIGINAL:** Text autògraf (o arquetip), conservat i reconstruït per la crítica textual.
- PALIMPSEST:** V.: 4.1.2 PALIMPSEST.
- QUIRÒGRAF:** Escrit a mà o que porta una signatura autògrafa.
- RESCRIT:** 1. Opistògraf. Palimpsest. 2. Dit del llibre, el document, el còdex, que conté pàgines o fragments afegits sense cap relació amb el text originari.
- SUBARQUETIP, SUBARQUETIPUS:** Còpia intermèdia de la qual deriva cadascuna de les branques de la tradició manuscrita d'un text.

5.3 DISTRIBUCIÓ DE LA PÀGINA

- BLANC:** Cadascun dels marges que volten la pàgina d'un llibre.
- CAIXA:** Rectangle ocupat per la impressió en una pàgina.
- DE CAIXA ALTA:** En majúscula.
- DE CAIXA BAIXA:** En minúscula.
- COLUMNA:** En un manuscrit, un imprès, etc. cadascuna de les parts en què es divideix verticalment la disposició del text per mitjà d'una ratlla o d'un espai en blanc.
- CORONDELL:** Columna.
- COS:** Part central o principal d'una cosa.
- COSTAT:** Marge.
- INICIAL:** Lletra que serveix de principi a un paràgraf, capítol, llibre, etc.
- INTERCOLUMNI:** Espai que hi ha entre dues columnes.
- INTERLINEAT:** Espai blanc que separa les línies en una composició.
- LÍNIA:** Traç d'un gruix petitíssim en relació amb la seva llargària, ratlla.
- LLACUNA:** Interrupció, espai buit o manca de mots en un text manuscrit.
- MARGE:** 1. Cadascun dels espais blancs que hom deixa tot al volt d'una pàgina escrita o impresa. 2. Espai blanc de la dreta o de l'esquerra d'una pàgina escrita.
- PAUTA:** Ratlla o conjunt de ratlles horitzontals que serveixen de guia per a escriure.
- RATLLA:** 1. Línia traçada sobre la superfície d'una cosa amb un llapis, ploma, etc. 2. Solc que deixa en la superfície d'una cosa el pas d'un estilet, d'un burí, etc.
- RECLAM:** Paraula o síl·laba que en els llibres antics hom solia posar al peu de cada pàgina i que era la mateixa amb què començava la pàgina següent.
- RÚBRICA:** V. 5.3.1 RÚBRICA.
- SIGNATURA:** Senyal posat al peu de la primera pàgina de cada plec d'un llibre, que serveix per a indicar com ha d'ésser fet el plegat i l'ordre en què han d'ésser posats els plecs en l'alçada.
- SUBTÍTOL:** V.: 5.1 SUBTÍTOL.
- TALL:** Marge lateral d'una pàgina d'un llibre oposat al marge del llom.
- TEXT:** V.: 5.1 TEXT.
- TÍTOL:** V.: 5.1 TÍTOL.

5.3.1. Ornamentació de la pàgina

- CAPÇALERA:** Adornament que hom posa al cap d'una plana, al començament d'un capítol, etc.
- CAPLLETRA:** Lletra majúscula emprada com a inicial del primer mot d'un text, d'un llibre, d'un capítol, d'un paràgraf, etc. amb intenció estètica, sovint ornamentada.
- IL·LUSTRACIÓ:** Comentari, làmina, fotografia, etc. amb què és il·lustrat un text, un llibre.
- MINIATURA:** Pintura de figures petites, ornaments, etc. feta sobre pergamí, vitel·la, etc., en els manuscrits medievals, en els missals, etc.
- ORLA:** Adorn dibuixat, gravat, imprès o brodat a les vores d'un paper, un pergamí, etc.
- RÚBRICA:** 1. En els manuscrits i impresos antics, la part que era escrita en lletres vermelles. 2. Cadascun dels títols o epígrafs dels capítols o seccions d'un volum, l'índex que precedeix o termina el volum, escrits en vermell.
- VINYETA:** Dibuix ornamental que hom posa per tal d'adornar el començament o el final de llibres i capítols i, a vegades, els marges d'una plana.

5.4. NOTES I COMENTARIS

- ACOTACIÓ:** Anotació al marge d'un escrit.
- ADDENDA:** Notes addicionals a la fi d'un escrit, d'un llibre.
- ANOTACIÓ:** Assentament accessori marginal, en contraposició a la inscripció pròpiament dita, qui és l'assentament principal.
- CAPÇALERA:** Nota preliminar amb què hom encapçala un escrit.
- COMENTARI:** Remarca, observació, que té per objecte explicar, il·lustrar o criticar el sentit d'un text, d'un llibre, etc.
- EPÍGRAF:** Curta citació que hom sol posar a la capçalera d'una obra o de cadascun dels seus capítols per indicar-ne el contingut.
- GLOSSA:** 1. Explicació o paraules aclaridores d'un mot obscur, d'una frase, d'un text. 2. Comentari.
- NOTA:** Crida de citació (lletra, número o signe) que hom posa en un document (text o manuscrit) a manera d'advertiment (aclariment, explicació o comentari) per advertir al lector que consulti l'anotació corresponent que, encapçalada per un signe idèntic, trobarà al marge, al peu de la pàgina, a la fi de l'obra o de cadascuna de les seves divisions.
- NÒTULA:** Nota, comentari escrit, breus.
- POSTIL·LA:** Glossa, nota breu feta al marge o al peu d'un escrit per aclarir-ne el text.
- SUBNOTA:** Nota a una nota d'un text escrit o imprès.

5.4. REL·LIGADURA

- BADANA:** Pell d'ovella o de moltó, assaonada amb adobs vegetals, de molta flexibilitat i molta suavitat i relativament prima, emprada en relligat.
- CAIXÓ:** Vora que hom forma en enquadrar un llibre girant els primers i darrers plec per tal de compensar el gruix de les tapes.
- CANTELL:** Les tres parts externes del llibre, tallades o no, contraposades al llom.
- CANTONERA:** Peça de metall, de cuir, etc. que serveix per a reforçar el cantó d'una coberta d'un llibre.
- COBERTA:** Full de paper, de cartolina, etc. amb què hom cobreix el llom i els dos costats d'un llibre en rústica.
- CONTRACANTELL:** En certes relligadures de luxe, enquadrament ornamental de la part interior de la tapa.
- COSTELLA:** Llenques de cartolina que hom posa al llom del llibre abans de cobrir-lo de pell per a relligar-lo.
- DAURADURA:** Sistema emprat pels relligadors per a daurar les lletres o les vinyetes que hom imprimeix en les cobertes d'un llibre.

- ENCARTONAR: Relligar un llibre amb cartons coberts de paper.
- ENQUADERNACIÓ: Manera d'estar enquadernat un llibre.
- ENQUADERNAR: Enganxar dues làmines de cartró l'una davant i l'altra darrera el bloc format ajuntant i cosint els diferents plec d'un llibre i cobrir les dues làmines del llom amb un tros de cuir, pell, etc.
- GENIVA: En un llibre relligat, la part de les tapes que surt més que els fulls.
- GOFRAR: Imprimir en relleu dibuixos sobre pells, paper, etc. per mitjà d'una gofradora.
- GUARDA: Full que l'enquadernador posa entre el llibre i cadascun dels cartons de la coberta, la meitat del qual s'enganxa a la cara interior del cartó.
- INTERFOLIAR: Relligar un llibre inserint, entre els seus fulls, fulls blancs per escriure-hi notes.
- LLOM: Part de la coberta d'un llibre que protegeix la unió dels fulls o els plec.
- MITJA PELL: Tipus d'enquadernació en què el llom és de pell, les cantoneres de tela o pergamí, i els plans, de paper o tela.
- NERVI: Cadascuna de les cordes disposades de través en el llom d'un llibre, a les quals són nuats els fils dels plec que hom vol enquadernar.
- PERGAMÍ: V.: 4.1.3 PERGAMÍ.
- PESTANYA: Cadascun dels dos doblecs laterals de la coberta o de la sobrecoberta, i que solen ésser impressos amb notícies editorials, amb crítica de l'obra, etc.
- PUNTER: Reforç, de tela, de pell, etc. que hom posa a les puntes de les tapes d'un llibre.
- RELLIGAR: Enquadernar.
- RÚSTICA: Dit de l'enquadernació amb cobertes de paper o de cartolina.
- SOBRECORTA: Segona coberta que hi ha o que hom posa damunt una altra per reforçar-la, protegir-la.
- SOLAPA: Porció lateral de la sobrecoberta d'un llibre que fa un doblec i passa pel revers de la coberta, i on hom sol imprimir la recensió del llibre, una breu biografia de l'autor o bibliografia.
- TAPA: Coberta.
- TEIXELL: Etiqueta quadrada de pell o de paper que conté el títol d'un llibre i que hom enganxa a la meitat superior del llom.

6. L'ESCRITURA

6.1. GENERALITATS

- ALFABET: Conjunt de les lletres emprades en l'escriptura d'un llenguatge.
- ANAGRAMA: Mot o frase formats per la transposició de les lletres i els sentiments per escrit o per signes.
- CAL·LIGRAFITZACIÓ: Procés regressiu de l'escriptura que consisteix a fixar les formes ràpides curvives en formes artificioses i estereotipades.
- CARÀCTER: Signe traçat, imprès o gravat al qual hom dóna un significat.
- CURSIVITAT: Grau en l'evolució d'una escriptura que tendeix a esdevenir cursiva.
- CURSIVITZACIÓ: Tendència de l'escriptura manuscrita a esdevenir cursiva.
- DIGRAMA: Grup de dues lletres.
- ESCRITURA: 1. Manera d'escriure, quant als caràcters adoptats, quant a la forma o quant al traçat. 2. Conjunt de signes que formen un sistema d'escriure.
- GRAFIA: Forma sufixada que significa 'escriptura'.
- GRAFIT: Inscripció traçada a la paret o damunt pedra amb un instrument gràfic.
- GRAFO-: Forma prefixada del mot grec *graphein*, que significa 'escriure'.
- GRAMA: Sufix grec que significa 'quelcom dibuixat' o 'quelcom escrit'.
- INSCRIPCIÓ: Nom amb què és indicat qualsevol escrit, en record de persones o d'esdeveniments, incís en pedra, en marbre, en metall, fos en bronze o esculpit en un monument, com a dedicatòria o intitolació.

LLETRA: Escriptura.

LLETRES NUNDINALS: Les vuit primeres lletres de l'alfabet llatí (de la A a la H), que figuraven escrites al costat de cadascun dels dies de l'any en el calendari romà.

PETROGLIF: Gravat o dibuix sobre una pedra aplicat sobretot als d'època prehistòrica.

SIGLA: Lletra o lletres inicials que hom usa en comptes del nom sencer.

TRIGRAMA: Grup de tres lletres.

VOLADA: Dit de la lletra o del signe, generalment de cos més petit que el que hom empra en el text, que hom col·loca a la part superior de la ratlla.

6.2. ELEMENTS DE LES LLETRES I FACTORS QUE LES TRANSFORMEN*

ALLARGAMENTS: Prolongacions dels traços de certes lletres, també per estètica o per raó de la velocitat.

ANGLE D'ESCRITURA: És el que formen els perfils o traços gruixuts i prims de les lletres amb llur línia ideal de base.

CONTRAST: És el resultat de l'alternança de gruixos i perfils en el cos d'una lletra.

DUCTUS: Ordre de successió dels traços i el sentit o la direcció.

ESTIL: Manera concreta d'executar les formes en cada regió, lloc o escriptori i escriba, amb la seva repetició constant de peculiaritats.

FORMA: Morfologia aparent de cada lletra, és a dir, l'aspecte extern dels seus traços.

INCLINACIÓ: De les astes ascendents i descendents, que pot ésser a dreta, a esquerra o simplement vertical respecte a la base de l'escriptura.

MÒDUL: Dimensió relativa de les lletres d'una escriptura referida a l'amplada i alçada.

NEXES: Trets d'unió entre dues o més lletres.

PES: Que contraposa una escriptura lleugera a una altra de pesada.

REFORÇOS: Trets curts amb què acaben cert traços llargs de les lletres, afegits com a elements estètics.

VELOCITAT D'ESCRITURA: Traçat ràpid que fàcilment condueix a la cursivització de l'escriptura.

6.2.1. Lèxic emprat per a l'anàlisi paleogràfica de les lletres i de llurs elements

Els termes més freqüents són:

APÈNDIX; ÀPEX; APICLE; ARC; ASTA; ATAC; BAGA; BASE; BEC; BRAÇ; CABOTA; CAMA; CAP; CERCLE; CORBA; CUA; CURVATURA; ENLLAÇ; ESQUENA; EXTREM; FACETA; GANXO; GRUIX; LÍNIA; LLAÇ; LLAÇADA; LENGÜETA; NANSA; NEXE; NUS; PAL; PANXA; PERFIL; PEU; PUNXA; SEMICERCLE; TRAÇ; TRET; ULL, etc.

6.2.2. Lèxic emprat per a la descripció dels traços

Són diversos els adjectius que s'utilitzen, com ara: ARCUAT; AFUAT; ALLARGASSAT; ALLARGAT; ALT; AMPLE; ANGULÓS; ARRODONIT; ASCENDENT; ASPAT; BAIX; AL BIAIX; BIGEMINAT; BIPARTIT; BISELLAT; BORRÓS; CANTELLUT; CIRCULAR; CONCAU; CONVEX; CURT; CURVILINI; DESCENDENT; DIAGONAL; DOBLE; DUR; ENCORBAT; ES BIAIXAT; ESVELT; FI; FRACTURAT; GEMINAT; GRUIXUT; HORIZONTAL; INICIAL; INCURVAT; INFERIOR; JUXTAPOSAT; LLARG; LLARGARUT; LLEUGER; OBERT; OBLIC; OBLONG; OGIVAL; ONDULAT; OVAL; OVALAT; OVOIDE;

* Les definicions dels vocables que constitueixen aquest apartat han estat extretes de l'entrada PALEOGRAFIA de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, per no constar l'accepció aquí considerada en el *Diccionari de la Llengua Catalana*.

PARAL·LEL; PETIT; PRIM; RECTE; RECTILINI; RODÓ; SEMICIRCULAR; SENZILL; SIMPLE; SINUÓS; SUPERIOR; TANCAT; TANGENT; TERMINAL; TRENCAT; D'UNIÓ; VERTICAL, etc.

6.3. TIPUS I FORMES D'ESCRITURA*

- ALBARANS, LLETRA D': Nom donat a l'escriptura gòtica cursiva castellana dels segles XIII i XIV.
- ALDINA: Dit del tipus de lletra d'impremta perfeccionat per A. Manuzio i reformat per Elzevir a mitjan segle XVI.
- BASTARDA: Escriitura que apareix en certes cancelleries a mitjan segle XIV, emprada també per a la redacció de còdexs, sobretot en llengua romànica. Lletra d'impremta que imita l'escriitura bastarda.
- BENEVENTANA: Escriitura dita també beneventano-cassinesa (i abans, per error, longobarda, napolitana, etc), usada a la Itàlia meridional i a la Dalmàcia des del segle VIII fins a l'inici del XIV.
- BREVITURA: Escriitura librària, sovint semicursiva.
- BULLÀTICA: Escriitura documental usada a la cancelleria pontifícia del segle XV al XIX.
- BUSTROFÈDICA: Dit d'algunes escriptures en les quals les línies del text s'alternen d'esquerra a dreta i de dreta a esquerra.
- CAL·LIGRÀFICA: Dit de l'escriitura traçada artificiosament, amb intenció estètica, però sense espontaneïtat.
- CAPITAL: Majúscula. Tipus d'escriitura llatina clàssica usada normalment del segle I al segle V.
- CAROLINA: Tipus d'escriitura minúscula que caracteritza la reforma cultural de l'Imperial carolingi.
- CURSIVA: Escriitura traçada ràpidament que es distingeix de la cal·ligràfica per certes formes simplificades degudes a la velocitat.
- DEXTROGIRA; 1. Dit de l'escriitura que va d'esquerra a dreta. 2. Dit de l'escriitura inclinada cap a la dreta (oposada a la *sinistrogira*).
- GÒTICA: Dit del tipus d'escriitura llatina usat a Europa durant la baixa edat mitjana.
- HUMANÍSTICA: Tipus d'escriitura llatina propi del renaixement, promogut pels humanistes italians.
- INSULAR: Escriitura emprada a la Gran Bretanya i a Irlanda, entre els segles VII i X derivada de les escriptures libràries de l'edat romana.
- IRLANDESA: Escriitura insular.
- ITÀLICA: Tipus de lletra romana inclinada.
- LIBRÀRIA: Dit de l'escriitura cal·ligràfica, més usada en els còdexs, que es caracteritza per una recerca de la claretat, la regularitat i la simetria.
- MAJÚSCULA: Lletra més gran i sovint de forma diferent que l'ordinària, dita *minúscula*.
- MEROVÍNGIA: Escriitura llatina de les anomenades nacionals utilitzada al centre i al nord de França del segle VI al VIII.
- MINÚSCULA: Cadascuna de les lletres d'alguns alfabetes que s'utilitzen per a escriure el cos d'un text seguit i que es distingeixen de les majúscules.
- MOSSÀRAB: Dit impròpiament de l'escriitura visigòtica.
- QUADRADA: Dit de la forma d'escriitura capital reservada a les inscripcions llatines clàssiques fins al segle VI, i també de la forma *capital elegant* dels còdexs luxosos a partir del segle VI.
- RODONA: Tipus de lletra de forma circular i dreta, emprada generalment en la composició del text de llibres, diaris i revistes.
- ROMANA: Dit dels tipus de lletra dreta, per oposició als d'itàlica o cursiva, que són inclinats.
- RÚSTICA: Dit de l'escriitura capital romana clàssica librària (segles I-VI).
- SEMIUNCIAL: Dit del tipus d'escriitura llatina derivada de la capital romana clàssica.
- SINISTROGIRA: V. en aquest mateix apartat DEXTROGIRA.

* En aquest apartat només s'han considerat els tipus i formes relatius a l'escriitura llatina.

TORTIS: Lletre gòtica emprada els primers temps de la impremta, coneguda també com a *lletra de Tortis*.

UNCIAL: Tipus d'escriptura llatina i grega que es caracteritza per les formes arrodonides d'algunes lletres, que es diferencien de les anguloses corresponents de la capital romana.

VERSAL: Majúscula.

VERSALETA: Dit de la lletra d'impremta majúscula que té la mateixa alçada que les minúscules del mateix cos.

VISIGÒTICA: Escripura llatina usada en els territoris que formaren l'antic regne visigòtic.

6.4. SIGNES ORTOGRÀFICS

ACCENT: Signe escrit sobre una lletra vocal per a indicar que la vocal és accentuada, per a precisar-ne el timbre o per a distingir un mot d'un altre de significat diferent. És anomenat també *accent gràfic*. Cal distingir l'*accent agut*, l'*accent circumflex* i l'*accent greu*.

ÀPEX: Diacrític posat sobre una lletra.

APÒSTROF: Signe ortogràfic consistent en una coma volada (') que empren algunes llengües per a assenyalar l'elisió d'algunes lletres, generalment una vocal, o l'afixació d'un pronom asil·làbic.

COMA: Signe de puntuació (,) que marca una pausa de poca durada.

COMETA: Coma petita. En plural, signe gràfic consistent en dues comes volades que hom utilitza en llistes, relacions, citacions, etc.

DIACRÍTIC: Senyal convencional que hom afegeix a un signe gràfic i que representa una realització fonemàtica, per indicar alguna mena de modificació fonètica.

DIÈRESI: Signe diacrític (¨) que indica una pronúncia diferent de l'habitual del signe gràfic damunt el qual és escrit.

DOS PUNTS: Signe de puntuació (:) que indica una pausa breu que introdueix una explicació, una conseqüència del que ha estat dit abans, una enumeració, una citació textual.

INTERPUNCIÓ: Puntuació de l'edició d'un text antic amb criteris actuals.

INTERROGANT: Signe ortogràfic que hom col·loca al final (?) i de vegades també al començament (¿) d'una proposició interrogativa.

PUNT: Signe de puntuació (.) que indica una pausa de llarga durada i, amb ella, el sentit complet d'una oració.

PUNT I COMA: Signe de puntuació (;) que indica una pausa mitjana, intermèdia entre la de la coma i la del punt.

PUNT VOLAT: Signe que apareix en el dígraf de l'ela geminada (l·l).

PUNTS SUSPENSIVS: Signe de puntuació (...) que indica que el sentit d'una frase resta suspès, que una enumeració és incompleta.

SIGNES ORTOGRÀFICS: Signes que, en la correcta escriptura del llenguatge parlat, serveixen per a transcriure la pronunciació, la intensitat i la distinció de certs sons, així com l'entonació, les pauses i els sentits de les frases.

TITLLA: Ratlleta que hom posa sobre una lletra com a signe diacrític o d'abreviació.

VÍRGULA: 1. Ratlleta curta i prima. 2. Coma.

6.5. SIGNES CONVENCIONALS

ANTISIGMA: En la transcripció de texts, sigma invertida que serveix per a assenyalar el lloc on se suposa que existeix una inversió de paraules.

ASTERISC: Signe gràfic (*) usat en l'escripura i en la impremta per a indicar la referència a una nota marginal.

BARRA: Signe gràfic constituït per una línia vertical, horitzontal o inclinada, generalment per indicar separació.

CALDERÓ: En els manuscrits medievals i en els primers temps de la impremta signe (¶) que indicava el començament dels paràgrafs.

CLAU: Signe ({}), que hom escriu abraçant per dalt o per baix dues o més columnes contigües o dues o més línies succesives situades a la dreta o a l'esquerra.

CLAUDÀTOR: Cadascun dels signes ([]) usats per a incloure-hi quelcom interpolat en un text, que no forma part del context.

CREU: Senyal o marca que figura una creu.

FER LA CREU (a un mot escrit): Indicar, amb una creu, que un mot ha d'ésser suprimit, que no compta.

CRISMÓ: Monograma del nom de Crist format per l'enllaçament de les dues primeres lletres (X i P) del mot grec *Kristós*.

EPISEMON: Signe (,) que representa el número sis.

PARÀGRAF: Secció o subdivisió d'un capítol que forma una unitat pel fet de tractar d'un punt particular. El seu símbol es § o ll.

XIFRA: Cadascun dels signes convencionals d'una escriptura secreta o d'un llenguatge secret basats en lletres, signes o dígitos convencionals, segons una clau determinada, coneguda només pels corresponents.

2. Sistema criptogràfic basat en xifres.

6.6. SIGNES PERSONALS

CONTRASIGNATURA: Signatura de qui contrasigna un document.

ESTAMPILLA: Segell en què hi ha estampada la signatura d'algú.

MONOGRAMA: Dibuix format per dues o més lletres enllaçades que representen un nom o una part d'un nom.

SIGNATURA: Nom, cognom i, generalment, rúbrica autògrafs amb què hom subscriu un document, carta, etc. per certificar que n'és l'autor o que n'aprova el contingut, que hi ha intervingut o que hi ha estat present.

SIGNE: Allò en què una cosa és representada.

SIGNE NOTARIAL: Senyal particular i registrat que cada notari dibuixa a mà abans de la signatura que autoritza un document públic.

SUBSCRIPCIÓ: Signatura autògrafa al peu d'un document jurídic de tots els qui l'avalen (autors, confirmants, testimonis, notaris, etc).

XIFRA: Inicials del nom i el cognom d'algú, combinades o enllaçades, que hom utilitza com a abreviatura en segells, marques, etc.

6.7. SIGNES MUSICALS

ACCENT MUSICAL: Accent marcadament rítmic i harmoniós.

ACCIDENT: Signe que, posat davant una nota, en modifica l'altura.

ALTERACIÓ: Accident que pot figurar en l'armadura o bé en el curs d'un passatge.

ARMADURA: Conjunt de accidents, col·locats immediatament després de la clau i abans de la possible indicació de compàs, que afecten les notes escrites després mentre hom no trobi cap més accident o canvi d'armadura i que determinen, així, l'escala d'un fragment musical.

BECAIRE: Signe que posat davant una nota (o en l'armadura) anul·la la modificació d'altura de qualsevol altra alteració precedent (accidental o constitutiva) que pogués afectar-la i la deixa en el seu estat natural.

BEMOLL: Signe segons el qual la nota o les notes afectades han de sonar un semitò més baix que en l'estat natural.

CALDERÓ: Signe que hom col·loca sobre o sota la figura d'una nota o d'una pausa que hagin d'ésser executades sense cenyir-se a llur valor estricte.

CLAU: Signe escrit al començament, i a vegades entremig, de les línies horitzontals que serveixen de guia en la notació musical, el qual determina el grau i l'altura corresponents a les notes que hi són col·locades.

- COMPÀS: Gran unitat de mesura del temps musical en funció de la disposició dels accents i el conjunt de valors mètrics que hi són compresos, gràficament representats, des del segle XVI, entre dues ratlles verticals sobretot el pentagrama, dites precisament *barres de compàs*.
- DIESI: Signe musical que, en l'armadura o precedint una nota, indica que cal apujar-la un semitò.
- DOS PUNTS: Signe de notació musical que, relacionat amb la doble barra de compàs, significa repetició del fragment immediat anterior.
- EPISEMA: En la notació neumàtica, petit signe vertical que, damunt un neuma, en modificava el sentit en forma que no ha estat totalment determinada. També signe rítmic adoptat per l'escola de Solesmes de cant gregorià: quan és vertical indica l'ictus, i quan és horitzontal, la duplicació d'una nota.
- FIGURA: Signe de la notació musical, anomenat habitualment amb el nom de nota.
- LLIGADURA: Signe de notació medieval que unia dues notes sense aixecar la ploma el qui l'escrivia.
- NEUMA: Cadascun dels signes medievals de notació musical occidental.
- NOTA: Signe gràfic que serveix per a representar cadascun dels sons d'una composició musical.
- PUNT: Signe de notació musical de significacions diferents.
- SILENCI: Signe gràfic posat en el pentagrama per indicar aquest silenci.
- SOSTINGUT: V. DIESI.

6.8. XIFRES ROMANES I ARÀBIGUES

- CRONOGRAMA: Artifici pel qual les lletres numerals romanes que conté el vers o la frase, reunides, expressen una data determinada.
- GUARISME: Xifra.
- NUMERAL: Que expressa o representa un nombre.
- ORDINAL: Número d'ordre d'un element en una successió.
- XIFRA: Cadascun dels signes gràfics utilitzats en els diversos sistemes de numeració per a expressar tots els nombres.
- XIFRA ROMANA: Cadascun dels signes gràfics del sistema de numeració decimal utilitzats pels antics romans i emprats encara en alguns aspectes de la vida quotidiana.